

«КУЛЬТУРНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ» ІВАНА ФРАНКА І ГАЛИЦЬКЕ МОСКВОФІЛЬСТВО

Наукове осмислення проблематики націоналізму все ще продуктивне, а історичний досвід системного протистояння москвофільській ідеології в Галичині І. Франка є сьогодні особливо актуальним. Націоналістичну парадигму українського вченого і його світогляд з 2-ї пол. 1880-х років визначали діалектичні принципи розвитку та взаємозв'язку соціального і національного із щораз вагомішим переважанням саме національного. На основі класичних і найновіших схем періодизації діяльності Франка у статті доведено, що визначальною якістю для нього був універсалізм етнокультурної та національної проблематики з приматом національної ідеї української державності замість соціалістичної доктрини. Стверджено, що Франко – це приклад українського національного інтелектуала з виразною європейською ідентичністю, а його спадщина може активно впливати на формування світоглядної позиції сучасної України через приналежність до європейської історії, носія окцидентальної ментальності. Світоглядну позицію ученого проаналізовано як учасника та творця українського культурного націоналізму на протигагу до націоналізму політичного, а системний аналіз і критику москвофільського руху спроектовано на реалії XXI ст. Важливим для сучасного європейського культурного і політичного ландшафту є судження І. Франка про різновиди російського пропагандистського наступу (москвофільство соціальне, мовно-культурне, політичне) та аргументовані приклади цілеспрямованої інформаційної війни. Зроблено висновки, що тільки тривалий і комплексний процес освіти та культурного і політичного виховання нації може дати відпірність, оскільки робить суспільство не тільки вільним, але й відповідальним, кшталтує культуру діалогу і творить національну перспективу. У статті також проаналізовано приклади «оплачуваного» державного шпійонського та «сікофанського» москвофільства на прикладах Франкових буквальних епітетів-характеристик та образів-метафор для маркування москвофільського руху, уточнено фактичну інформацію та прокоментовано альянзи у розвідках Івана Франка до кримінального процесу Юзефа Гендігера. Доведено, що І. Франко був переконаним «західним» ліберальним культурним націоналістом, українським інтелектуалом з окцидентальною ідентичністю, що відстоював цивілізовані європейські морально-етичні правила міжнародного буття, дотримання елементарних норм політичної боротьби, чого не передбачала ні тодішня, ні теперішня московська політика, яка змагає до гомогенізації російського абсолютизму.

Ключові слова: Іван Франко, культурний націоналізм, москвофільство, Галичина, історіографія літератури, Юзеф Гендігер.

Volodymyr MYKYTYUK

*Candidate of Philological Sciences, Doctor
of Pedagogical Sciences,
Ivan Franko National University of Lviv,
(Lviv, Ukraine),
ilkovycz@gmail.com*

IVAN FRANKO'S "CULTURAL NATIONALISM" AND GALICIAN RUSSOPHILIA

Scientific understanding of the nationalism issue is still productive, and the historical experience of the systematic confrontation of I. Franko's Galician Russophilia ideology is especially relevant today. From the second half of the 1880s the nationalist paradigm of the Ukrainian scientist and his worldview was determined by the dialectical principles of development and interrelation of the social and the national with the growing importance of the national. Based on the classical and modern schemes of periodization of Franko's activity, the article proves that the defining quality for him was the universalism of ethnocultural and national issues with the primacy of the national idea of Ukrainian statehood instead of socialist doctrine. It is proved that Franko is an example of a Ukrainian national intellectual person with a strong European identity, and his legacy can actively influence the formation of the world position of modern Ukraine through belonging to European history and an example of the representative of the Occidental mentality. The Franko's worldview as a participant and creator of Ukrainian cultural nationalism is analyzed in opposition to political nationalism, and a systematic analysis and critique of the Moscophiles movement is projected on the realities of the 21st century. Important for the modern European cultural and political landscape is Franko's judgment on the types of Russian propaganda attack (social, linguistic-cultural, political Moscophiles) and well-argued examples of purposeful information warfare. Free culture and education have been studied, that only a long process of political education can not only create a society, but also make it responsible, establish a culture of dialogue and form a national perspective. The article also analyzes examples of "paid" state espionage and "sikofan" Moscophiles on the examples of Franko's literal epithets-characteristics and images-metaphors for marking the Muscovite movement, clarifies factual information and comments on allusions in studies of Franko's activities. It is proved that I. Franko was a convinced Western liberal cultural nationalist, a Ukrainian intellectual with an Occidental identity, who defended civilized European moral and ethical rules of interethnic life, adherence to basic norms of political struggle, which neither then competitors nor present-day Moscow foresaw.

Key words: Ivan Franko, cultural nationalism, Moscophiles, Galicia, historiography of literature, Józef Hendiger.

Так чи так, але в цивілізаційному поступі, а відповідно – й у літературознавчій методології, матриця націоналізму є і залишатиметься продуктивною у найближчому (не)озорому майбутньому. Навіть більше – XXI століття, яке традиційно розпочалося із 14-го року (а для України вже точно з початком українсько-російської війни), засвідчує спіральний розвиток (або ж деградацію) людства. Отож, все ще потребує наукового осмислення проблематика сучасного націоналізму та актуальні дилеми: чи остаточною, чи ж ілюзорною є поразка європейського мультикультуралізму? Чи азійський імперський шовінізм на хвилі орвелівського цифрового «великого брата» (у нашому випадку – «старшого») переважить північноамериканську демократію, підважену расовими протиріччями? Чи знову для України актуальним стане приречено-песимістичний складан «Руської трійці» «судилося нам остатніми бути»? Чи довго ще у «цивілізованій» Іспанії переслідуватимуть за буцімто нацизм українського футболіста-патріота Романа Зозулю? До слова – російськомовного у побуті. Допоки нас, європейську країну, де вибори засвідчують найнижчий відсоток підтримки націоналістичних партій, називатимуть «фашистською»?

Переконаний, що доти, поки цей показник не зросте у нас до вагомого. Поки українська політична нація у своїй більшості не зрозуміє, що стати націоналістом –

це бути патріотом і прагматиком. І такий підхід є абсолютно сучасним і виправданим, а націоналізм – по-справжньому європейським – таким, що не корелюється із нацизмом, фашизмом, імперським шовінізмом та іншими різновидами тоталітаризму. Ретроспективно, для дослідження, типологізації та актуалізації динамічної світоглядної концептосфери Івана Франка доречно застосовувати усталений термін культурний націоналізм, ґенеза якого частково відповідає дефініції (дуже узагальненій) європейський націоналізм. Із дуже великого загальноєвропейського та локального українського масиву досліджень проблеми та історії питання головно в статті буде зроблено спробу аналізу і розвитку націософських й історіософських розвідок Джона Гатчінсона, Анджея Валіцького, Семюела Гантіґтона, Олега Багана, Миколи Жулинського, Петра Іванишина, Миколи Рябчука та ін. Звісно, основним об'єктом вивчення є праці Івана Франка [18–22], а предметом дослідження – ґенеза та еволюційно-функціональні особливості його протистояння москвофільській ідеології, що зумовлено метою статті.

Цікаву особливість розвитку українського націоналізму кінця XIX-го–початку XX століття, яка на пряму стосується діяльності Івана Франка, відзначає Олег Баган. Досліджуючи Євшанову концептуальну критику українських культурних комплексів (пе-

редусім народництва й провінціалізму), літературознавець пише: «М. Євшан побачив у культурі М. Шашкевича в Галичині, який набрав нових обертів на початку ХХ століття, вияв глибокої провінційності, ілюзійності та безкритичності в культурному мисленні галичан. Як естетик, він зрозумів, що стратегічно культурна еліта цілого національно й ідейного регіону України – «українського П'ємонту» – орієнтує молоде покоління нації на фальшиві, химерні ідеали, представляючи сутності процесів національного і літературного відродження у викривлених, примітивних інтерпретаціях» [1, с. 282]. Отож, так і стосовно так званої неприсутності Франка в націоналістичній парадигмі: справедлива критика глибоко провінційних, часто примітивно-апологічних виявів мистецького й національного буття українців у баналізованій і застарілій народовській версії, яку не акцептував і критикував Іван Франко, головню й зумовила постійні конфліктні колізії, а зовсім не відкидання «національних святощів». Навпаки, – для Франка у всі періоди діяльності (навіть у час переважного впливу Михайла Драгоманова, новаторська наукова методологія якого поєднувалась із космополітичним світоглядом), особливо з 2-ї пол. 1880-х років, світогляд визначали діалектичні принципи розвитку та взаємозв'язку соціального і національного із щораз

вагомішим переважанням саме національного.

Звернімось до «неможливого жанру» (Роберт Джонстон), до історії ідей, до історії розвитку Франкового націоналізму. Періодизацію діяльності та градуювання художніх, національних і соціальних якостей та елементів його доробку закономірно провадимо від самого початку франкознавства, себто – від розділу в «Історії літератури» Омеляна Огоновського [15], у якому з об'єктивних причин історіограф класифікував всю інтелектуальну продукцію свого колишнього студента і тодішнього політичного опонента лише до 1892 року. До слова, саме світоглядні, суспільно-політичні судження й оцінки переважають у «професорській», консервативній методології історика літератури: «В писанню першої своєї повісті «Петрії і Добошуки» виявив Франко напрям романтично-національний...»; «А вже ж у житті екстрими стикаються між собою. Так і Франко з крайнього романтика став реалістом»; «Повість «Воа constriktor» є психологічною студією: автор зобразив правдиво характеристику Германа Гольдкремера...»; «Коли ж автор у своїх творах виявляв невдоволення з теперішнього побуту суспільного...»; «А вже ж за вродженим талантом Франкові писати б найпаче такі повістки, які визначаються напрямом реальним із закрускою романтичною (напр. «Лесишина челядь»), – а позаяк у нього є рід-

кісний дар обсервації, то прекрасними вважаються й ті повістки, що їх можна назвати фотографіями з життя («Грицева шкільна наука», «Schön-Schreiben», «Пироги з чорницями»). Більші ж повісті Франка («Захар Беркут», «Воа constrictor», «На дні») були б зовсім задовільними, коли б у них не проявлялась ідея тенденційна («Захар Беркут»)»; «Так, отже, ставши радикалом, висказує він у своїх творах невдоволення сучасними порядками суспільними. А вже ж, ніде правди діти, з природи є він ідеалістом і виявляє нахил до романтизму. Хоча ж він пориває з давніми традиціями суспільності, проповідуючи позитивізм в науці й вірі, та все ж в деяких його найновіших поезіях і повістях («Панські жарти», «Чума», «Без праці») вириваються такі думки, які не є пристібні до змагань радикальних» [13]. Упевнено можна стверджувати, що більшість наукових суджень-визначень і літературознавчих оцінок-метафор перших двох періодів творчості Франка від університетського викладача були доволі точними і стали називними для рецепції творчості його найвидатнішого студента. Так само варто відзначити і те, що Огоновський першим «прочитав» «ідеалістично-романтичну» сутність Франка попри зумисну «тенденційність» другого «психологічно-реального» періоду, що визнав пізніше і сам письменник. Зокрема, в епістолярії із М. Драгомановим, захищаючи

свої «романтичні скоки», в яких знаходив «відпочинок для душі». Також є важливим, що вже на початку дев'яностих народовець Огоновський бачив перспективу зміни траєкторії Франкового розвитку в національному керунку, відчитував такі тенденції і «думки» у текстах співзасновника радикальної партії, які були «пристібними» для загальноукраїнської справи. Це засвідчує й особиста співпраця Франка й Огоновського. Наприклад, у проекті видання й наукового супроводу творів Тараса Шевченка, або ж навіть нереалізована спроба написання докторської роботи Івана Франка із керівником кафедри української словесності Львівського університету.

Без поглибленого аналізу принципів і критеріїв структуривання можна також згадати версії Агатангела Кримського із п'ятьма етапами творчості І. Франка [10, с. 502]; Ростислава Заклинського із аналізом головно раннього періоду [7, с. 6]; Антона Крушельницького із виразним виокремленням творчості Франка останнього етапу [24]. Із сучасного, і знову ж таки – львівського франкознавства», звісно варто назвати періоди(о)зування епосу, лірики, ліро-епосу, всієї творчості Франка за різними ланками-мірилами Івана Денисюка [5, с. 58], Романа Голода [4, с. 4], Валерія Корнійчука [9, с. 18–19], Богдана Тихолоза [17, с. 94–95]. Вичерпний на сьогодні синтез

рубрикування та хронометражу Франкового доробку знаходимо у найновішій франкознавчій монографії Миколи Легкого [11]. Стереометрично та аксонометрично аналізуючи весь корпус Франкового епосу, Легкий слушно зазначає: «Складність періодизації Франкової прози полягає в тому, що якісно новіші художні досягнення часто співіснували у ній поруч зі старішими, випробуваними. Тому виокремити більш-менш самодостатні періоди творчості вдається лише за умови суттєвого домінування новіших рис і тенденцій у порівнянні з давнішими, причому чітких меж між періодами у прозі Франка немає» [11, с. 50]. Легкий, редукуючи увесь епічний доробок класика до трьох періодів (1. 1871–1876, короткий період «молодечого романтизму» та початків позитивізму... 2. 1877–1900, період «наукового та ідеального реалізму»... 3. 1901–1913, період модерністичних тенденцій...) [11, с. 50], відзначає, що саме для останнього етапу творчості властивим є те, що «поруч із порушенням соціально-психологічних, етнокультурних і національних проблем тепер у прозі І. Франка спостерігаються звернення до поезики імпресіонізму, символізму, експресіонізму й сюрреалізму...» [11, с. 50]. Франкознавець не випадково саме із початку ХХ століття виокремлює осібно «етнокультурні і національні проблеми» у прозі класика, адже вбачає тоді

«суттєве домінування новіших рис і тенденцій».

Предметом нашого аналізу є передусім світоглядні маркери Івана Франка, тому виокремлюємо все ж дві найбільш філософічні, ідейно-політичні, понятійно-ідеологічні рамки періодизації. Продуктивною вважаємо схему «періодизації еволюції світоглядних позицій І. Франка», яку накреслив історик і дослідник книгознавчих та джерелознавчих аспектів видавничої діяльності Франка Богдан Якимович [22, с.108]. Повну версію світогляду Франка «у розвитку» бачимо у підрозділі 2.1 «Світогляд та громадсько-політична діяльність: проблеми періодизації» [22, с. 101–123].

Синкретичним, а тому максимально результативним є проект Євгена Нахліка [14], у якому дослідник аргументовано довів прімаат національної ідеї в третьому, вершинному, на думку автора, етапі Франкового еволюційного поступу. Важливо, що розглядаючи світоглядну просторінь І. Франка, аналітик виокремлює її складові, причинно-наслідкові чинники: «1) постійна допитливість, неустанне освоєння нових здобутків людської думки (значно меншою мірою в останніх восьми роках життя, позначених недугою); 2) верифікація своїх поглядів історією цивілізації та сучасним розвитком суспільства, а також власним досвідом; 3) сумніви в істинності обстоюваної ним тої чи

тої ідеології та суспільної мети» [14, с. 8]¹.

Об'єктивно варто визнати, що сьогодні для українців у загальній перспективі все ще практично невідомий цей «третій Франко» – письменник не тільки і не стільки «національно-романтичний», а універсальний митець із переважуючою етнокультурною і національною проблематикою у вершинний час своєї діяльності, з остаточним вибором примату національної ідеї української державності замість соціалістичної доктрини. Однак доводиться вчергове констатувати, що об'єктивні наукові знання занадто мало впливають на більшість соціуму. Принаймні на 73 відсотки «населення», а не народу, так точно. Можна говорити про міфотворчість, про свідомо сформовані міфи, що майже не корелюються із об'єктивними знаннями, та мають лише свій обмежений академічний ареал. Відповідно, у суспільній рецепції Франка панівним все ще є усталений, інтенсивно артикульований упродовж майже сторічного домінування чужорідного ідеологічного режиму, образ виключно Каменяра, міф про його соціалістичну (космополітичну, інтернаціоналістську) ідентичність. На території академічних знань, де визначальною є інакша від масових уявлень логіка фактів та аргументації, таке трактуван-

ня давно уже є анахронічним та виразно однобічним, бо Франка треба брати тільки у розвитку, передовсім вершинного, «третього», націоналістичного. Загалом, – це феноменально складний український національний інтелектуал з виразною європейською ідентичністю, а історичне значення його «біографії» і його «спільноти» може активно впливати на формування світоглядної позиції сучасної України, майже половина якої все ще ідентифікує себе із сумнозвісним «східнослов'янським колгоспом», відмежовуючись від європейської історії.

Щодо слововживання, то ця дефініція («культурний націоналізм») є доволі продуктивною й об'єднувальною для української гуманітаристики. Микола Жулинський навіть вважає Франка «речником культурного націоналізму» та стверджує, що він «...практично довів, що нації і національність дійсно можна і слід визначати у термінах культури, «на основі спільності культури», що згодом обстоюватиме і Ернест Гелнер, і Ентоні Сміт, і Джон Гатчінсон, Ерік Д. Гобсбаум та ряд інш.» [6]. Загальновідомо, що Франка назвав серед засновників та активних діячів українського культурного націоналізму (на противагу до «націоналізму політичного») Джон Гатчінсон^{2*} [3, с. 654–655].

¹ Детальний аналіз цієї монографії див.: Микитюк В. Цінне дослідження у франкології. Рецензія: Дивослово. К., 2019. Число 12 (753). С. 58.

² Джон Гатчінсон – професор факультету гуманітарних наук Гріфітського університету (Австралія), викладач сучасної європейської історії. Провідний фахівець з питань європейської етнічності та націоналізму, а також: культур-

Карел Ауер (1818 – 1859) «Львівська площа».
Літографія.

Британський дослідник європейського націоналізму вважав чільним українським представником національного руху кінця XIX століття М. Грушевського, а до інших впливових націоналістів зараховував М. Драгоманова («інтелектуал «поступового» спрямування») та власне І. Франка («вчений, поет та інтелектуал з соціалістичними тенденціями»), які разом реалізовували свою ідеологію через діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, що «... перетвори-

ної і політичної історії Британії та Ірландії. Автор праць: «Динаміка культурного націоналізму» («The Dynamics of Cultural Nationalism», 1987) та «Модерний націоналізм» («Modern Nationalism», 1994).

лося з елітарного академічного центру на широке сімейство організацій, діяльність яких набула суспільно-політичної спрямованості: по-перше, воно поставило собі за мету націоналізацію населення України, що перебувало під польським та російським урядуванням, і, по-друге, – його об'єднання в незалежній державі. Хоча Товариство мало місцеперебування в Галичині, але значну культурну та фінансову підтримку воно одержувало з під російської України» [3, с. 659]. Гатчінсон також закономірно відзначив, що визначальною рисою українського націоналізму у його протисто-

янні із російським і польським були освітні пріоритети: боротьба за мову і літературу, пресу, школу. Пасіонарна активна частина українських інтелектуалів неминуче була у меншості щодо інертного малоосвіченого народу, тому в умовах політичної лібералізації в Австро-Угорщині визначальною ставала боротьба за національну вищу школу із домінуючими в більшості освітніх інституцій Галичини поляками.

Навіть найбільш послідовний критик за його ж визначенням «постмодерної деконструкції, постмодерної десакралізації» творчості Івана Франка (звісно – йдеться передусім про постколоніальні студії Г. Грабовича, С. Павличко, Т. Гундорової, Я. Грицака) Петро Іванишин безвідносно вживає це означення: «Схожа культурно-політична ситуація склалася була наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Тоді бездержавна нація в особі свого інтелектуального проводу випрацьовувала різні осучаснювальні моделі. На жаль, найменш почутими виявилися пропозиції українських культурних націоналістів, між ними, ключової постаті того періоду – Івана Франка» [8, с. 90]. До слова, у давнішій статті П. Іванишин занадто узагальнено та спрощено заперечує «два основні шляхи модернізування – проросійський (москвофільський) або прозахідний (вестернізаційний)», і пропонує третій шлях – «органічний, власний, національний, модернізацію в дусі націо-

налістичної традиції» [8, с. 90]. Передусім варто зазначити, що модернізація – це апіорі рух уперед, революційний або ж еволюційний, тоді ж як «москвофільська модернізація» попросту звучить оксюморонно. Використання для модернізації, розвитку, поступу посередництва російської культури, глибоко ураженої вірусом несвободи та шовінізму, само по собі є нонсенсом. На мою думку, не варто також «боротися» за «культурну незалежність від Заходу», надихаючись прикладами азійських чи африканських націоналістів. Навіть за Семюелом Гантіґтоном – занадто далекий це від нас цивілізаційний приклад. Україна вже є (і споконвіку була) частиною умовного «Заходу», і далеко не останньою чи просто «молодою» демократією: західна ідентичність сформована також і нашими матеріальними та духовними здобутками упродовж багатьох століть. До того ж, – події двох Майданів, неочікувана для всього світу відданість європейським ціннісним і психологічним концептам отої за Е. Вілсоном «несподіваної нації» показали, що саме українці і є справжніми носіями окцидентальної ментальності. На відміну від великої частки «старої Європи», розманіженої політикою безмірної терпимості та толеранції, гіпертрофованої відповідальності за колоніальний спадок, відчуттям провини за ІІ світову війну, врешті – добробутом і консумізмом «золотого мі-

льярда». Сьогодні вже не умовний ідеологічний, а справжній український фронт стримує експансію «дикого поля», себто – «руського міра». Тому необхідно припинити цю філологічну «полеміку між своїми», адже російсько-українська війна попросту знищила навіть гіпотетичну можливість співпраці із так званими «передовими російськими письменниками», а Іван Франко редукував морально-етичну проблематику можливої співпраці (чи – точніше – її неможливості) із північним сусідом до кількох аксіом ще у XIX столітті.

Отже, – декілька прикладів конкретних та актуальних сьогодні ідеологем українського культурного націоналізму. У міждисциплінарній розвідці «Зміни системи» [19] Франко-історик і політолог визначає москвофільство як «епідемію» (тільки не ковіду, а кору!) та градуєє його різновиди: «Москвофільство хлопське, з характером соціальним...»; «Москвофільство язикове; се та наївна віра одної часті нашої малоосвіченої інтелігенції, що наша хлопська мова занадто проста...»; «Москвофільство політичне, котре знов може бути двояке...» [19, с. 312–313]. Отже, щодо першого за Франком різновиду москвофільства – «хлопського», соціального або ж, точніше, – економічно мотивованого сучасного орієнтування на «ерефію» як багатшу й «організованішу та упорядкованішу» країну, у якій можна було заробити. Мусимо визнати, що

передусім «наївну віру» в «білого царя» розвінчав сам сучасний російський «самодержець» своїм *Cäsaren wahnsinn* (нім.) (божевілля цезаря – В.М.) та маніакальною агресивністю і не тільки прагненням, але й реальним кривавим розширенням російської імперії. Тобто, – війною, що фактично офіційно проголошено державною доктриною і єдиним способом самозбереження тоталітарної Росії у XXI столітті. Попросту звернімося також і до інших праць Івана Франка, який на початку XX-го так писав про свій (наш) час: «Останні десятиліття російської історії – се образ подібного божевілля, але не одиночного, а масового» [20]. У статті «Подуви весни в Росії» (1904 р.) вражає прозорливість, профетичність візії «імперії зла», образ «бореальної весни», попередження-застереження про «тупоумного, безтямного і ошалілого з надміру своєї власті чиновника» [20, с. 358], який гонить на війну за території тисячі жертв. Вражає не тільки влучність і позачасовість метафоричних Франкових визначень тодішньої «імперії зла», але і його означення теперішніх «розумійників Путіна» (*Putinverstehers* (нім.)), європейських «корисних ідіотів» (*Useful idiot* (англ.)). Їх названо «сангвініками в Західній Європі», які сповідують так звану *Realpolitik* (нім.) – безпринципну та аморальну. Детально це розглянуто у попередніх статтях [12].

Повертаючись же до Франкового означення першого, так званого

традиційного, «хлопського москвофільства» серед українців, до джерел виникнення його як масового явища, можна звернутися до ще однієї статті – «Стара Русь» (1906 р.), де зазначено: «... Для років 1856–1863 се справді було вірно, і се повинні мати на увазі історики народного настрою в Галичині; тоді, а не швидше, могло повстати те трохи містичне, на двох фікціях оперте, наше хлопське москвофільство – на тій фікції, що австрійський цісар нічого не знає про хлопську біду, і на другій фікції, що «руський цар» те тільки й робить, що піклується своїми мужиками...» [21, с. 195]. Як бачимо, Франко називав цю наївну прихильність «містичною», себто – невмотивованою, наслідком відсутності правдивої інформації, але також визначав «хлопське москвофільство» і як «привнесене», як наслідок «обдуманих політичних заходів» [21, с. 197] (письмівка Франкова – В. М.), інспірованої та фінансованої «москвофільської конспірації». Сьогодні можемо із сатисфакцією стверджувати, що століття російської імперської «конспірації» для формування фікційного «єдиного» народу остаточно розвінчані. І не тільки на західних теренах України (тут «хлопське» москвофільство вже «вивітрилось» після 2-ї світової війни), але й по всій країні. Врешті, – сьогодні «щасливіші відносини життя» та частина українців, що не має змоги забезпечити матеріальні потреби в Україні, бачить у Європейському Союзі.

Безперечно, що треба і можливо подолати масові «заробітчанські» соціальні катаклізми, бо саме так це називається. Як побороти подібне, наприклад, Італія у 50–70-х роках ХХ століття, або ж Польща вже у ХХІ ст. Значно важче буде, як це виглядає нині, здолати за Франковою формулою «москвофільство язикове», другий різновид «ковіду-кору», що має в своїй основі століттями формоване і підживлюване почуття меншовартості, буцімто неповноцінності, відсталості та вторинності української мови і загалом культури. Суб'єктивно, без залучення статистичної аргументації вважаю, що такої «малоосвіченої інтелігенції» навіть в умовах інформаційного російського пресингу все ж таки меншає і перспектива є оптимістичною. Врешті, можна опертися на такі, здавалось би, ненаукові рейтинги українськомовних пісень, переглядів і запитів в інтернет-пошуковиках у 2021 році, які показують феноменальне зростання. І це у просторі так званої масової культури, у просторі «відосиків» і «тік-токів», де швидкі зміни інтегрального розвитку людини на основі освіти майже неможливі. Тільки тривалий і комплексний процес освіти та виховання культурної і політичної простороні нації може дати такий результат, оскільки робить суспільство не тільки вільним, але й відповідальним, кшталтує культуру діалогу і творить національну перспективу.

Отже, найбільш загрозливим і таким, що важко піддається «вакцинації», залишається третій різновид – бо ж є привнесеним і цілеспрямовано підживлюваним. Той, що є джерелом формування та ідеологічної підтримки перших двох «містичних» москвофільств, повністю опертий на пропагандистських «фікціях», на «обдуманих політичних заходах». Той різновид, що його названо «...москвофільство сікофанське та шпійонське, служба нинішньої російської державної машини, москвофільство платне і гідне всякої погорди. Таке москвофільство є у нас, та воно є у поляків, у німців, у французів (навіть у формі гіршій, ніж у нас, бо безплатно підлій)» [19, с. 312–313]. У «рецепті» Іван Франко як про нинішній стан пише: «Доки в Росії будуть люди, що дають рублі на підлу, шпійонську та сікофанську службу, доти в Галичині і всюди на світі найдуться все такі, що будуть гроші брати і службу робити. І коли поляки чи хто-небудь зажадає від нас: отрясіться від таких людей! Ми можемо так само сказати їм: отрясіться ви від своїх Гендігерих і т. п. Правда, є тут одно слабке місце. Між поляками панове а ля Гендігери, раз здемасковані, не мають місця, падають під тягарем загальної погорди; у нас подібні люди видають газети, мають у своїх руках «общества», грають роль політичну. Се знак страшно низького ступеня розвою морального в нашій суспільності, знак нашої національної немочі» [19, с. 313].

Семантика Франкових формул певною мірою потребує сучасного тлумачення не так щодо характеристики суспільно-національних процесів, які, на превеликий жаль, все ще і сьогодні є на низькому моральному «розвої», як щодо буквальних епітетів-характеристик та образів-метафор для маркування москвофільського руху. Простіше є з означенням «сікофанське москвофільство», «сікофанська служба», адже навіть у 50-титомовику у «Поясненнях слів» точно і лаконічно подано основне значення маловідомого слова: С і к о ф а н с ь к и й – донощицький (т. 46, кн. 2, с. 423). Сикофаніти у загальному значенні й у варіаціях – це професійні донощики, шпигуни, наклепники, кляузники, виказники; «по-львівському», на арго – капусі (ті, що капують – зраджують, доносять, від німецького карпен – «зраджувати»); денунціатори чи денунціанції у польській версії; каналії (нім. Die Canaillen, франц. canaille, італ. Canaglia) від лат. Canis – собака; врешті – чи не найорганічніше – попросту свиньї (рос.).

Складнішим і таким, що потребує окремої студії, є Франкове слововживання прізвища «Гендігер». У «Коментарях» до цитованої вище статті «Зміна системи» не пояснено, хто це такий, лише із контексту самої розвідки стає зрозумілим, що йдеться про приклад оплачуваного з Росії агента-поляка, закономірно підданого обструкції і громадській зневазі у

своєму національному оточенні. На відміну, що особливо наголошує Іван Франко, від українського суспільства, яке не може піддати загальному заслуженому остракізму ренегата. Натомість у тому ж 46 томі (кн. 2) у коментарях до іншої статті Франка [«Дещо про польсько-українські відносини (Відповідь п. Т. Романовичу на статтю «Хатні справи русинів»)» (опубліковано вперше польською мовою у „Tydzień. Dodatek literacko-naukowy” „Kurjera Lwowskiego”, 1895, № 284, 13 жовтня)] прокоментовано так: «...на зразок Гендігерів ... – Гендігер Юзеф – провокатор, який виказав царській поліції значну кількість діячів російського суспільно-політичного руху» (підкреслення моє – В.М.) (т. 46, с. 407). Коментар абсолютно неправдивий, адже йдеться зовсім не про «виказування» когось, і вже найменше про «діячів російського суспільно-політичного руху»! Засуджений 1892 року судом присяжних у Кракові до десяти років ув'язнення Юзеф Гендігер (Józef Tyburcy Hendiger (1867– невідомий)) містифікував замах на російського царя Александра III, маючи на меті отримати винагороду від російських «спецслужб». Що цьому авантюристові частково і вдалося, бо він як денунціатор одержав від царського уряду 500 рублів, обмовивши реальних осіб із Львова, Кракова і Варшави, які абсолютно не були причетні ні до якої змови, і тим більше не представляли «російський» рух.

Лишень хіба суто формально, як піддані Kongresówku (польськ.) – квазідержави Королівство Польське (Конгресове; Царство Польське; Królestwo Kongresowe; Królestwo Polskie Kongresowe як прийнято в польській історіографії; рос. Царство Польское). Це автономне утворення на основі Варшавського герцогства, що мало обмежене самоврядування до 1875 року, після польського Січневого повстання 1863 року Росія перетворила у свою провінцію. Львів'яни та краків'яни, яких Гендігер «призначив» основними виконавцями замаху на самодержця, що мав відбутися у Петербурзі, були громадянами Австрії [23]. Як уже зазначено вище, тема процесу над Юзефом Гендігером потребує окремого дослідження, є надзвичайно антуражною. Тут же тільки відзначу, що сікофант-авантюрист у Львові представлявся доктором філософії Лондонського університету, у Кракові – претендентом на доцентуру Львівського університету, дійсно був «літератом», друкувався в кількох часописах того часу, зокрема у тому ж Львові. Що ж стосується Івана Франка, то шокуючим є той факт, що безпосередню «таємну сходку», на якій буцімто було вирішено про замах на царя, Гендігер приписав до приміщення журналу «Kurjer Lwowski», де на той час працював Франко. Його ім'я наклепник не згадував, але змовниками мимоволі стали головний редактор Болеслав

Вислоух та дописувач часопису (а за «сумісництвом» – хрещений батько сина Франка – Андрія) Ян Каспрович [23]. Безперечно, що український співробітник безпосередньо знав про цю гучну аферу, а також, як бачимо, використовував цей «збірний образ», символ національного відступництва серед польського суспільства, образ тогочасного Юди для зіставлення з нашими національними реаліями. Головно презирство та солідарність польського культурного середовища стосовно свого манкурта відзначав Франко, згадуючи ім'я Юзефа Гендігера. У сучасному контексті варто відзначити непроминальну гротескну підозрілість і маніакальну «старанність» московських таємних служб, що уможливило ту аферу кінця 19-го століття, а зараз дає підстави до пропагандистських диверсій в умовах гібридної війни. Вже сучасні «наші» гендігери, для того, щоб заробити, розповсюджують не менш фантастичні фейки-кляузи про «розіп'ятих хлопчиків у трусиках» або ж «терористичні акти» в Криму чи на Росії.

Для проміжного висновку варто відзначити дуже характеристичний і постійний для Франка у ХХ-му столітті наголос на морально-етичному несприйнятті москвофільства для освіченої та критично мислячої людини. Для публіциста уже не постає навіть сама можливість «нормальної» наукової дискусії про українсько-московські взаємини, історію, співпра-

цю. Неприховане прагнення експансії та повної асиміляції москвією української культури та нації загалом змушує поміркованого (а він таки насправду був поміркованим щодо методів боротьби за національні цілі, але не стосовно кінцевої мети!) прямо написати 1905 року в статті «Двоязичність і дволичність»: «Питання про становище москвофільства в Галичині завдяки розвоєві випадків у нас і в Росії чимраз різкіше і ясніше сходять на властиву дорогу, з питання політичного робиться питанням етичним (підкреслення Франка – В. М.) [18, с. 600].

Градуюючи та диференціюючи різновиди москвофільської «пандемії» та її згубну роль, Франко чітко вважав москвофільство «привнесеним» зовні і своїми платними «гендігерами» виплеканим, тому далеко не риторично запитував-стверджував 1906 року у програмній праці «Стара Русь»: «У нас прийнято весь сей напрям, усю в 50-их роках верховодну течію галицько-руського життя називати москвофільством. Підношено питання, відки воно взялося у нас, а навіть поступлено далі і поставлено питання так: чи було те москвофільство питомим витвором галицько-руського ґрунту, так сказати, натуральним виразом відчуття безвихідного положення Галицької Русі, чи лише штучною, зверху занесеною, платною агітацією, інтригою?» [21, с. 193]. Сьогодні українські «гендігери» мають у своїх руках «кишенько-

ві» партії, парламентські фракції, теле й інтернет-канали, цілу індустрію масової дезінформації для «платної агітації», а методологія гібридного впливу в російському арсеналі є практично незмінною: під «шільдами» слов'янського братерства, «захисту «істинної» віри, «рускоговорящих» триває антиєвропейська та антидемократична експансія тоталітаризму. Франко із середини 90-х років XIX-го століття, а особливо у цитованих вище статтях 1905–1906 рр. про ґенезу і різновиди галицького москвофільства, переконливо показав його «привнесеність», інструментальність в імперській доктрині стосовно українського культурного націоналізму-патріотизму. Франко відстоював цивілізовані європейські морально-етичні правила між-національного буття, дотримання елементарних норм політичної боротьби, чого не передбачала ні тодішня, ні теперішня московська політика «примушення до миру», тобто – до гомогенізації російського абсолютизму. Безперечно, що Іван Франко був переконаним «західним» ліберальним культурним націоналістом, українським інтелектуалом з окцидентальною ідентичністю.

Список використаних джерел

1. Баган О. Микола Євшан про негативні культурні комплекси українства: критика народництва й провінціалізму в літературі (До теми «Ідейно-національне виховання на уроці української літератури»). *Художнє слово і на-*

ціональне буття: статті про методіку навчання літератури в школі. Дрогобич: Дрогобичський державний педагогічний університет ім. І. Франка, 2021. 334 с.

2. Валіцький А. Чи можливий ліберальний націоналізм? "Критика". Київ, 1999. Ч. 1-2. Передрук. (Walicki A. Czy możliwy jest nacjonalizm liberalny? // *Znak*. 1997. № 3).

3. Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм. *Націоналізм: Антологія*. Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. 872 с.

4. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 427 с.

5. Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 2005. Т. ССЛ: Праці Філологічної секції. С. 52-66.

6. Жулинський М. Іван Франко – речник культурного націоналізму. "Універсум". 2013. № 3.

7. Заклинський Р. Перша повість І. Франка. Харків: Рух, 1932.

8. Іванишин П. Модернізація без русифікації і вестернізації: націотворча стратегія Івана Франка // *Idem. Іван Франко і національне буття: герменевтичні акценти*. Дрогобич: Посвіт, 2016. 172 с.

9. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 485 с.

10. Кримський А. Д[окто]р Іван Франко. Огляд його двадцятип'ятилітньої письменницької діяльності // *Idem. Твори*: В 5 томах. Т. 2. С. 498-532.

11. Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці. Львів: Інститут Івана Франка НАН України, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 608 с.

12. Микитюк В. Іван Франко про «божевілля цезаря» і «корисних ідіотів». *Незалежний культурологічний часопис «І»*. <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/ivan-franko-pro-bozhevillya-vezarya.htm>.

13. Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. С. 97-187.

14. Нахлік Є. Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література. Київ: Наукова думка, 2019. С. 7-100.

15. Огоновський Ом. Історія літератури руської. Львів, 1891. Частина III. Відділ II. С. 915-1072.

16. Рябчук М. Сором'язливий колоніалізм. <https://zbruc.eu/node/102782>

17. Тихолоз Б. Філософська лірика Івана Франка: діалектика поетичної рефлексії. Львів, 2009. 319 с.

18. Франко І. Двоязычність і дволичність // *Idem. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 600-615.

19. Франко І. Зміна системи // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 46. Книга 2. Історичні праці*. Київ: Наукова думка, 1986. С. 302-316.

20. Франко І. Подуви весни в Росії // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 45*. Київ: Наукова думка, 1986. С. 360-361.

21. Франко І. Стара Русь // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти т. Показчик купюр*. Київ: Наукова думка, 2009. С. 190-224.

22. Якимович Б. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів, 2006. 691 с.

23. Kocznur Jan. Z historii wymowy sądowej w b. zaborze austriackim. "Palestra". 1963. 7/9 (69). s. 47-56.

24. Kruszelnyskyj A. Szkice z ukraińskiej literatury współczesnej: Iwan Franko. Wasyl Stefanyk. Iwan Semaniuk. Łeś Martowycz. Mychajlo Kociubynskyj. Kołomyja, 1910.

References

1. Bahan O. Mykola Yevshan pro negatyvni kulturni kompleksi ukrajinstva: krytyka narodnuctva i provincializmu v literaturi (Do temy «Ideino-nacionalne vihovannya na uroci ukrajinskoyi literaturi»). *Hudozhnye slovo i nacionalne*

buttya: statti pro metodyku navchannya literaturi v shkoli. Drohobych, 2021. 334 s.

2. Valickii A. Chy mozhlyvyi liberalnyi nacionalizm? "Krytyka". Kyiv, 1999. no 1–2. Peredruk. (Walicki A. Czy mozliwy jest nacionalizm liberalny? "Znak". 1997. № 3).

3. Hutchinson D. Kulturnyi i politichnyi nacionalizm. *Nacionalizm: Antologiya / Uporiad. O. Prochenko, V. Lisovyi*. Kyiv: Smoloskip, 2000. 872 s.

4. Holod R. Ivan Franko ta literaturni napriamy kincia XIX – pochatku XX stolittia. *Ivano-Frankivsk: Lileya-NV*, 2005. 427 s.

5. Denisyuk I. Novatorstvo Franka-prozayika. *Zapyski NTSH*. Lviv, 2005. T. CCL: Praci Filologichnoyi sekciyi. s. 52-66.

6. Zhulynskiy M. Ivan Franko – rechnyk kulturnogo nacionalizmu. "Universum". 2013. No 3.

7. Zaklynskiy R. Persha povist' I. Franka. *Kharjiv: Ruh*, 1932.

8. Ivanyshyn P. Modernizaciya bez rusifikaciyi i vesternizaciyi: naciotvorcha strategiya Ivana Franka // *Idem. Ivan Franko i nacionalne buttia: germeneytichni akcenty*. Drohobych: Posvit, 2016. 172 s.

9. Kornychuk V. Lyrichniy universum Ivana Franka: horyzonti poetyky. Lviv, 2004. 485 s.

10. Krymskiy A. D[okto]r Ivan Franko. Ohlyad yogo dvadcyatip'yatilitnoyi pysmennyckoyi diyalnosti // *Idem. Tvory: V 5 tomah. T. 2*. s. 498-532.

11. Lehkiy M. Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, recepciya v krytyci. Lviv, 2020. 608 s.

12. Mykytiuk V. Ivan Franko pro «bozhevillya cezarya» i «korisnih idiotiv». "Zbruch". 27. 08. 2019. <https://zbruc.eu/node/91646>.

13. Mykytiuk V. Ivan Franko ta Omelyan Ogonovskiy: movchannia i dialoh. Lviv, 2000. s. 97-187.

14. Nahlik Ye. Virazhi Frankovoho duhu: Svitohlyad. Ideolohiya. Literatura. Kyiv: Naukova dumka, 2019. s. 7-100.

15. Ohonovskiy Om. Istoriya literaturi ruskoyi. Lviv, 1891. Chastyna III. Viddil II. s. 915-1072.

16. Riabchuk M. Sorom'язlyvyi kolonializm. <https://zbruc.eu/node/102782>.

17. Tyholoz B. Filosofska liryka Ivana Franka: dialektyka poetychnoyi refleksiyi. Lviv, 2009. 319 s.

18. Franko I. Dvoyazychnist' i dvolychnist' // Idem, *Dodatkovy tomi do Zibrannia tvoriv u p'yatdesyaty tomah*. Kyiv, 2010. T. 54. S. 600-615.
19. Franko I. Zmina systemy // Idem, *Zibrannia tvoriv*: U 50-ty t. T. 46. Knyha 2. Istorychni praci. Kyiv, 1986. s. 302-316.
20. Franko I. Poduvy vesny v Rosiyi // Idem, *Zibrannia tvoriv*: U 50-ty t. T. 45. Kyiv, 1986. s. 360-361.
21. Franko I. Stara Rus' // Idem, *Zibrannia tvoriv*: U 50-ty t. *Pokazhchyk kupiur*. Kyiv, 2009. s. 190-224.
22. Yakymovich B. Ivan Franko – vydavec': Knyhoznavchi ta dzhereloznavchi aspekty. Lviv, 2006. 691 s.
23. Kocznr J. Z historii wymowy sądowej w b. zaborze austriackim. "Palestra". 1963. 7/9 (69). s. 47-56.
24. Kruszelnyckyj A. Szkice z ukraińskiej literatury współczesnej: Iwan Franko. Wasyl Stefanyk. Iwan Semaniuk. Łeś Martowycz. Mychajlo Kociubynskyj. Kołomyja, 1910.